

Initiatief tot rehabilitatie

van

Elisabeth Vreede en Ita Wegman

Elisabeth Vreede

Ita Wegman

Ita Wegman (1876-1943)*¹

*„Lange tijd was Ita Wegman van plan haar herinneringen aan Rudolf Steiner uit de laatste tijd van zijn leven – de culminatie van de antroposofie – neer te schrijven *² Vele gebeurtenissen en situaties rond de geestelijke leraar, in het bijzonder Rudolf Steiner's eigen situatie tijdens de jaren van 1923 tot 1925 had dr Wegman, als vertrouwde medewerkster en arts, in dichtste nabijheid meebeleefd; veel had Rudolf Steiner haar in persoonlijke gesprekken, onder vier ogen, medegedeeld en toevertrouwd. De laatste zes maanden van zijn leven hadden zij gezamenlijk doorgebracht, in de periode van Rudolf Steiner's ziekbed in zijn atelier in Dornach; maar ook tijdens de maanden er voor, zelfs tijdens de hele tijd sinds de brand van het eerste Goetheanum, had Ita Wegman nauwe banden met Rudolf Steiner en was zij in veel zaken betrokken geweest. Met de Kerstconferentie van de Antroposofische Vereniging en met de stichting van de “Eerste Klas”, als een “esoterische school van het Goetheanum”, een “Michael school”, was zij verbonden als weinig andere mensen.*³Zij zelf had “de Parcifal vraag betreffende de nieuwe esoterie” (Rudolf Steiner) gesteld en had de leraar onvoorwaardelijk ter zijde gestaan – in de opbouw van de Vrije Hogeschool, de medische sectie en de Antroposofische Vereniging, tijdens de moeilijke jaren van beslissing”.*

Elisabeth Vreede (1879-1943)⁴

„Fräulein Vreede is een van diegenen die het beste mijn voordrachten begrijpen”-zei Rudolf Steiner over de vrouw die hij op grond van haar bijzondere capaciteiten benoemde in het esoterische bestuur van het Goetheanum en aan wie hij de leiding van de mathematisch astronomische sectie van de Hogeschool toevertrouwde. J. Emanuel Zeylmans van Emmichoven beschreef Elisabeth Vreede (1879-1943) als de meest occult geschoolde persoonlijkheid in het bestuurscollege van Steiner, door haar hadden veel mensen een richting ervaren in de ontwikkeling van de bewustzijnsziel. Nochtans werd zij in 1935 uit al haar functies in Dornach gezet en nooit gerehabiliteerd.”

„Fräulein dr Elisabeth Vreede was lid van het bestuur, aan wier mening men zeer weinig, men zou haast kunnen zeggen, helemaal geen waarde hechtte”, schreef Lilly Kolisko. Van de grootsheid van haar individualiteit, ook in het omgaan met tragische miskenningen, legt de in het ITA Wegman Instituut in het 66ste sterfjaar van Elisabeth Vreede tot stand gekomen monografie getuigenis af, met vele tot nu toe niet uitgegeven documenten.”

Rudolf Steiner *⁵ zei over Elisabeth Vreede: *„Fräulein dr E. Vreede is onvermoeibaar aan het werk om de antroposofie in het gebied van de mathematische wetenschappen binnen te voeren... zij verbindt grondig antroposofisch inzicht met een buitengewone helderheid over hoe antroposofie in de afzonderlijke wetenschappen binnengevoerd moet worden ”*

Op 14 april 1935 werden Ita Wegman en Elisabeth Vreede, de door Rudolf Steiner benoemde leden van het bestuur van de AAG (Algemeine Anthroposophische Gesellschaft), op grond van een besluit van de algemene ledenvergadering als bestuursleden van de Algemene Antroposofische Vereniging afgezet.

Achtergrond van het besluit van 1935

Ita Wegman en Elisabeth Vreede werden evenals hun vermeende „ aanhangers” na de dood van Rudolf Steiner ernstige overtredingen en vernietigende gedrag tegenover de Algemene Antroposofische Vereniging *⁸, de geest van de Kerstconferentie en de impulsen van de antroposofie verweten. Deze beweringen, die met actieve inzet van de andere leden van het bestuur met aanzienlijk vertoon (met behulp van het zogenaamde „ Denkschrift” *⁹) in het berichtenblad (Nachrichtenblatt) van de vereniging onder de leden werden verspreid, vormden de basis voor de tijdens de algemene ledenvergadering 1935 genomen besluiten. Reeds lange tijd tevoren waren Ita Wegman en Elisabeth Vreede de facto van meebeslissen in het bestuur afgesneden. Met het formele ontslag van hen uit het bestuur werd dit definitief bezegeld.

Bij de toenmalige opgeworpen redengevingen ging het om misverstanden, veronderstellingen en belastingen. Dit was voor enkele verenigingsleden toen reeds duidelijk zichtbaar. Toch konden zij met hun reacties en bijdragen op schrift, in moties en in woord niet doordringen.

Over het feit dat de toenmalige ontslagen ten onrechte plaats vonden, bestaat intussen vergaande eensgezindheid. Van nu uitgezien was het niet het optreden van Ita Wegman en Elisabeth Vreede, dat tegen de intenties van Rudolf Steiner en de impuls van de Kerstconferentie inging, maar het optreden van diegenen die voor de ontslagen verantwoordelijk waren.

Daardoor doet de situatie zich voor dat op grond van misverstanden en onwaarheden de centrale organen van de Algemene Antroposofische Vereniging, de Algemene Ledenvergadering en het overgebleven bestuur de door Rudolf Steiner zelf tijdens de Kerstconferentie benoemde en door hem hooggewaardeerde bestuursleden van hun mogelijkheden tot verdere werkzaamheden binnen de Algemene Antroposofische Vereniging hebben afgesneden.

Bij een rehabilitatie van de beide personen moet horen dat hun wezen en werk ten dienste van de antroposofie en als medewerkers van Rudolf Steiner algemeen erkend en gewaardeerd gaan worden. En dat de omstandigheden en gebeurtenissen die tot de ontslagen leidden, in de betekenis van zelfinzicht van de Algemene Antroposofische Vereniging, bewust gemaakt en verwerkt worden. En dat het veroorzaakte onrecht als zodanig erkend wordt, en het besluit uit het jaar 1935 opgeheven wordt. Alleen zo kunnen wij binnen de Algemene Antroposofische Vereniging op vaste bodem staan die in de zin van een bewustzijnszielen gesteldheid wakker en waarachtig is, alleen van waaruit een vruchtbaar effect van het werk van de leidinggevendenden binnen de wereld van de antroposofie mogelijk is.

*„Maar daarop zou ik opmerkzaam willen maken dat onze huidige bijeenkomst slechts vruchtbaar kan worden, als op basis van het inzicht in de onvolmaaktheden – die toch wel toegegeven worden – met andere woorden de concretere kennis van wat onvolmaakt is, naar een vormgeving van het positieve overgegaan wordt.“*10*

Deze woorden van Rudolf Steiner stammen uit het noodlot- en crisisjaar na de brand van het Goetheanum 1923, waarin hij onvermoeibaar en met de hoogste inzet daaraan werkte om de verenigingsleden bewust te maken voor de dringend noodzakelijke zelfkennis en consolidatie van de vereniging.

Welke betekenis hebben de ontslagen van 1935 enerzijds voor de bovenzinnelijke antroposofische beweging en anderzijds voor de Algemene Antroposofische Vereniging op aarde?

In de karma voordrachten van 1924 schildert Rudolf Steiner hoe in de geestelijke wereld die zielen uit de oude mysterie stromingen, die de Christusimpuls zochten, zich rondom Michael verzamelden. Voor de redding van de gehele beschaving op aarde wilden deze zielen zich aan het einde van de 20ste eeuw verenigen vanuit de meest verschillende karmische en geestelijke stromingen om gezamenlijk de antroposofie naar een hoogtepunt van haar culturele uitwerking te leiden.

Wij kunnen er van uitgaan dat in het zogenaamde 'oer'bestuur van de Kerstconferentie 1923/24 de wezenlijke representanten van deze stromingen door Rudolf Steiner waren verenigd. Door de ontslagen van 1935 werden niet alleen belangrijke geestesleerlingen van Rudolf Steiner uit het bestuur „buitengesloten“, maar werden ook bovengemiddeld uitmuntende medewerkers op wetenschappelijk en medisch therapeutisch gebied van hun sectie en taakgebieden binnen de Algemene Antroposofische Vereniging afgesneden. Bovendien werden met hen –en met het gelijktijdig uit de vereniging zetten van ongeveer tweeduizend andere leden –hele delen van de bovenzinnelijke antroposofische beweging afgesplitst. Van welke betekenis dit werkelijk geweest kan zijn en welke ontwikkelingen hierdoor tot op heden verhinderd werden, laat zich nauwelijks vermoeden.

In de loop van de volgende jaren werd ook Marie Steiner, die actief betrokken was geweest bij de ontslagen van haar bestuurscollega's, door de 2 overgebleven bestuursleden afgehouden van de medewerking in het

bestuur en de verdere uitbouw van de vereniging. Daarmee was ook het vrouwelijke element van het oerbestuur volledig verwijderd. De betekenis van een evenwicht in mannelijke en vrouwelijke inzet voor de vernieuwde esoterie werd door Rudolf Steiner echter reeds in de eerdere esoterische uren (lessen) in 't bijzonder benadrukt.

Toen Wilhelm Rath na de algemene ledenvergadering 1935 Elisabeth Vreede opzocht en zij van de royeringen hoorde, zei zij, wat in Dornach gebeurt, beïnvloedt het hele wereldgebeuren. „*De dam tegen het nationaalsocialisme is nu gebroken*”.

Van het oorspronkelijke oerbestuur en van de oorspronkelijke verscheidenheid aan geestelijke stromingen waren slechts nog Albert Steffen en Guenther Wachsmuth overgebleven, die nu gedurende tientallen jaren in een onvermijdelijke eenzijdigheid de verdere richting van de ontwikkeling van de Algemene Antroposofische Vereniging bepaalden. Deze verzonk langzaam in de toestand van verlamming en ineffectiviteit gedurende tientallen jaren, waarop Rudolf Steiner al als dreigend gevaar gewezen had, als de impuls van de kerstconferentie niet opgenomen zou worden. „*Antroposofie wordt zeker niet uit de wereld geholpen. Maar deze zou gedurende tientallen jaren en langer, zou ik willen zeggen, in een latente toestand wegzinken. Er zou ontzaggelijk veel verloren gaan voor de ontwikkeling van de mensheid*” *¹³

Op deze plaats zij opgemerkt, dat op geen enkele manier een absolute veroordeling van de persoonlijkheden Albert Steffen en Guenther Wachsmuth beoogd is of hieruit volgen mag. Ook hun inzet voor de antroposofie is hooglijk te waarderen. Wij danken bij voorbeeld aan Guenther Wachsmuth dat de bouw van het tweede Goetheanum überhaupt mogelijk werd en aan Albert Steffen zijn grootse dichtwerk, drama's en zijn schilderijen met genezende werking. Toch mag ook niet worden genegeerd hoe door deze twee bestuursleden de ontwikkeling van de vereniging bepaald werd. Een stap voorwaarts kan het zijn bekeken vanuit de bewustzijnsontwikkeling als wij in de daden van een mens de werkzaamheid van de tegenmachten zouden kunnen herkennen*¹⁴, zonder daardoor de liefde tot deze persoon als mens te verliezen of zijn ware streven te miskennen. Wij zouden zo de totale ontwikkelingsgang van de Algemene Anthroposofische Vereniging ook in het licht van een permanent mislukken en verzaken van de kant van de verenigingsleden kunnen zien, ons zelf daarbij inbegrepen, omdat wij hier met „*sterke vijandige machten, demonische machten*” *¹⁵ van doen hebben, die „*tegen de antroposofische beweging opstormen*” *¹⁵ Elke „*interne oppositie*” *¹⁶ waarover Rudolf Steiner zo dikwijls sprak – „*tot in mijn dichtstbijzijnde omgeving*” *¹⁷ – wordt veroorzaakt door van de invloed van de tegenmachten.

In het kader van een conferentie in 1988 van vertegenwoordigers van ledengroepen stelde de toenmalige eerste voorzitter Manfred Schmid Brabant indringend de vraag hoe het mogelijk is, en wat de oorzaken zouden kunnen zijn dat onze vereniging slechts 60.000 leden telt, terwijl honderdduizenden verbonden zijn met de wereldwijde antroposofische beweging. Rudolf Steiner heeft het toch over vele miljoenen zielen gehad, die vóór hun geboorte het besluit genomen hebben om op aarde de antroposofie te zoeken! Waarom vinden zij niet de weg naar ons, naar onze vereniging?

Misschien ligt toch een van de antwoorden op deze vraag in de hier boven beschreven tragische ontwikkeling? Want juist de twee uit het bestuur uitgeschakelde bestuursleden, met Marie Steiner erbij gerekend drie (weliswaar lagen aan het haar buiten de bestuursaangelegenheden houden niet een uitbarsting van vijandigheid en een besluit van de Algemene Vergadering ten grondslag), bezaten in bijzondere mate het vermogen om uit de bron van de antroposofie op een zichtbare en voor de buitenwereld cultuurvernieuwende wijze in te werken. Doordat Ita Wegman en Elisabeth Vreede als in de praktijk representatieve personen en medevormgevers van de Antroposofische Vereniging ontbraken, en het bestuur bij de daad van de uitsluiting volhardde, hebben mogelijkerwijs talrijke zielen meerdere tientallen jaren de weg naar de antroposofie en de Algemene Antroposofische Vereniging niet kunnen vinden.*¹⁸ Van Rudolf Steiner stammen de woorden: „... *dat, als het ons zou lukken om alles wat sedert Kerstmis werkt, werkelijk te laten uitwerken, het aantal verenigingsleden in verhoudingsgewijs korte tijd verdrievoudigd tot verviervoudigd zou kunnen worden*” *¹⁹.

De voorgeschiedenis van dit initiatief

Op grond vaneen initiatief van een verenigingslid had op de algemene leden vergadering 2017 van de Algemene Antroposofische Vereniging het in het jaar 1935 genomen besluit tot ontslag van Ita Wegman en Elisabeth Vreede uit het bestuur, toen opgeheven kunnen worden. Door juridische en andere bedenkingen uit met bestuurstaken belastingen, bedenkingen die pasdirect voor de behandeling van de motie op de algemene ledenvergadering 2017dan wel gedurende deze vergadering werden ingebracht en die in het kader van de bijeenkomst niet konden worden opgelost, zagen de motie-indieners af van het in stemming brengen en trokken zij de motie terug. **Daardoor heeft het besluit van 1935 nog steeds geldigheid.** De tijdens de algemene ledenvergadering geuite bedenkingen bleken intussen niet rechtsgeldig te zijn geweest dan wel gebaseerd op foutieve interpretaties.*²⁰

Wij bevinden ons als leden van de Algemene Antroposofische Vereniging juridisch en geestelijk in precies de zelfde vereniging waarvan de organen toentertijd deze oordelen geveld en de dien overeenkomstige besluiten genomen hebben. Indien wij vandaag zonder voorbehoud kunnen inzien dat toentertijd onrecht is geschied en dat daardoor tegen de met de antroposofische beweging verbonden intenties gehandeld werd, hebben wij slechts de volgende tweemogelijkheden:

- Wij distantiëren ons van het toenmalige gebeuren en brengen zo tot uitdrukking dat wij daarmee niets van doen willen hebben, respectievelijk ons niet daarvoor verantwoordelijk voelen. Inderdaad, wij huidige verenigingsleden waren niet de toenmalig handelende. Daar echter hetgeen gebeurd is onscheidbaar met de verantwoordelijkheid van de Algemene Antroposofische Vereniging verbonden is, zouden wij ons ook van deze moeten distantiëren, en daarop als consequentie het lidmaatschap moeten opzeggen. Zich distantiëren van een onscheidbaar tot de verantwoordelijkheid van de Vereniging behorend zeer ernstig gebeuren en tegelijk lid zijn/blijven van die Vereniging of zelfs tot het bestuur daarvan behoren, zou toch een tegenstrijdigheid op zichzelf zijn.
- Wij erkennen zonder voorbehoud het onrecht, wij doordringen het gebeurde met bewustzijn en ons verantwoordelijkheidsgevoel in de zin van de eerder hierboven beschreven zelfkennis van een vereniging die de „geest van de waarheid” dienen wil, wij heffen het besluit *²¹op, en dragen de daaruit mogelijk voortkomende consequenties.*^{22,23}.

Slechts de laatste handelwijze kan volgens de zienswijze van de ondertekenaars van dit initiatief een adequate en vruchtbare weg zijn, wanneer wij de oorspronkelijke impulsen van Rudolf Steiner trouw willen blijven of vanaf heden trouw willen worden. Dit zou tegelijkertijd een grote stap betekenen in de richting van heling van karmische breuken en van zelfgenezing, doordat een opnieuw opnemen van de afgesplitste karmische stromingen en een gemeenschappelijk en krachtig werken ten behoeve van de toekomst mogelijk gemaakt zal worden.

Aangezien een verwerking van dit verleden gedurende vele tientallen jaren als een taboe ervaren werd, zou het thans, in't bijzonder met het oog op de naderbijkomende 100 jarige herdenking van Weihnachtstagung 1923/1924 in de eerste plaats mogelijk moeten zijn om dit tragische deel van de geschiedenis van de Algemene Antroposofische Vereniging aandacht te geven en na omvorming te integreren. Dit zou een begin kunnen zijn voor een helingsproces van de gehele Antroposofische Vereniging en voor een bevrijding ook van die personen die indertijd verantwoordelijk waren voor de ontslagen. Deze stap kan als een bijdrage worden gezien om de condities te scheppen, opdat in de aanloop naar de 100 jarige herdenking van de Kerstconferentie 1923/24de impulsen van Rudolf Steiner ook binnen de Algemene Antroposofische Vereniging daadwerkelijk kunnen worden opgepakt.

Het is de wens van de ondertekenaars dat gedurende de Algemene Ledenvergadering van 2018 een wezenlijke bijdrage voor hun rehabilitatie geleverd kan worden –indien mogelijk in samenwerking met de secties die door Ita Wegman (Medische Sectie) en Elisabeth Vreede (Mathematisch Astronomische Sectie)

geleid werden – als toevoeging aan de reeds voor 2018 geplande conferenties, manifestaties en publicaties in verband met de erkenning van deze personen en van hun prestaties. Dit namelijk door het toenmalige gebeurde onrecht te erkennen en het besluit van 1935 op te heffen.

Voor de eigen opvatting van het Initiatief

Het „Initiatief voor de Rehabilitatie van Ita Wegman en Elisabeth Vreede” moet een vrij samengaan zijn van leden en niet-leden van de Algemene Antroposofische Vereniging, voor wie het een behoefte is dat met het opheffen van het besluit van 1935 een wezenlijke bijdrage voor de rehabilitatie op de algemene ledenvergadering van 2018 plaats vindt. Ook zonder het met alle details van dit geschrift inhoudelijk eens te zijn, kan iedereen, die in dit initiatief iets gerechtvaardigd ziet, zich daarbij door ondertekening aan sluiten. Er ontstaan daaruit noch rechten noch plichten. Elke activiteit is voor de eigen verantwoordelijkheid van degene die het uitvoert. Voor de onderlinge communicatie kan een centrum worden gevormd. Het voorlopige communicatieadres is het in het colofon aan het slot genoemde contactadres.

Ondertekenaars van het Initiatief

Ondertekenaars hier in het onderliggende document, stand per 22 oktober 2017: 20 personen:

Péter Barna, Liesbeth Bisterbosch, Pieter van Blom, Marc Desaulles, Tatiana, Garcia Cuerva, Marion Fischbach, Johannes Greiner, Lucius Hanhart, Marijcke van Hasselt, Thomas Heck, Eva Lohmann-Heck, Kirsten Juel, Aart Klein, Gerd Mari Savin, Angelica Schuster, Leonhard Schuster, Ingrid Schleyer, Peter Selg, Clare Steinemann, Roland Tüschler.

Totaal aantal ondertekenaars van het Initiatief per 21 november 2017: meer dan 300 personen

Colofon.

Verantwoordelijk voor de inhoud: Eva Lohmann-Heck en Thomas Heck

Vertaling en bewerking voor het Nederlandse publiek van de Duitstalige brochure: Pieter van Blom en Marijcke van Hasselt.

Contactadres voor Zwitserland: Thomas Heck, Dorneckstrasse 60, CH 4143 Dornach

Contactadres voor Nederland: Pieter van Blom, Raadhuisstraat 10, 7211 AA Eefde, pvanblom@kpnmail.nl

Internet: www.wegman-vreede.com, e-mail: info@wegman-vreede.com

Zo kunt U zich met het Initiatief verbinden:

Door middel van uw ondertekening brengt u tot uitdrukking dat u een rehabilitatie van Ita Wegman en Elisabeth Vreede in de zin van dit document, dat gericht is aan de Algemene Ledenvergadering 2018 van de Algemene Antroposofische Vereniging, ondersteunt.

Naam: _____

Post Adres: _____

Plaats (stad/dorp) en Land: _____

E-mail-adres: _____

Datum / Handtekening: _____

Wilt u aub bovenstaande persoonlijke gegevens losknippen of kopiëren en aan het contactadres sturen of de zelfde gegevens per internet of email naar: info@wegman-vreede.com of www.wegman-vreede.com of pvanblom@kpnmail.nl.

Noten bij de tekst van de brochure

*1 Uit het voorwoord van: Wegman-Selg (Hg): *Erinnerungen an Rudolf Steiner*. 2011

*2 Zie notitie boek nr 23, mei/juni 1925 (Ita Wegman Archief, Arlesheim).

*3 Zie Selg: *Rudolf Steiner und die Freie Hochschule für Geisteswissenschaft. Die Begründung der „Ersten Klasse“*, Arlesheim 2008.

*4 De volgende tekst is ontleend aan de binnenflap van het boek *Elisabeth Vreede 1879-1943* van Peter Selg, Arlesheim 2009

*5 van Deventer / Knottenbelt (Hg): *Elisabeth Vreede – Ein Lebensbild*, 1976.

*6 Bovendien werden tijdens deze algemene ledenvergadering verdere bekende personen en zowel de Nederlandse als de Engelse landsvereniging de Algemene Antroposofische Vereniging geroeyd. Deze besluiten werden op initiatief van Emil Leinhas reeds in 1948 door een nieuw besluit van de Algemene Vergadering opgeheven, niet echter (vanwege praktische redenen, zoals door hem meegedeeld) de ontslagen uit het bestuur van Ita Wegman en Elisabeth Vreede.

*7 Hierop betrekking hebbende bronvermeldingen en verwijzingen naar de geschiedenis van de Algemene Antroposofische Vereniging bevinden zich aan het eind van deze publicatie.

*8 Met betrekking tot de verhouding tussen onze Algemene Antroposofische Vereniging en de door Rudolf Steiner tijdens de kersttijd 1923/1924 opgerichte Antroposofische Vereniging bestaan er tot heden van elkaar verschillende opvattingen, waarop op deze plaats niet nader kan worden ingegaan. Hier liggen zeer zeker researchvragen van grote draagwijdte klaar.

*9 met het „*Denkschrift über Angelegenheiten der Anthroposophischen Gesellschaft in den Jahren 1925-1935*“ gaat het in werkelijkheid om een strijdgeschrift van in totaal 154 pagina's, waarmee het ontslag van Ita Wegman en Elisabeth Vreede uit het bestuur zowel als de roeying van bekende verenigingsleden en de landsverenigingen van Nederland en Engeland gemotiveerd werden. Dit „Denkschrift“ werd officieel door de Algemene Antroposofische Vereniging tot 1949 in het Goetheanum verkocht, gold intern tot in de 60er jaren als waar en werd tot op heden inhoudelijk niet herroepen.

*10 GA 259, 1991, blz. 377.

*11 GA 233, „*Die Weltgeschichte in anthroposophischer Beleuchtung*“, evenals oa. Emanuel Zeylmans: „*Wer war Ita Wegman*“, Band I, 1992.

*12 Heinz Eckhof: *Schicksal der Menschheit an der Schwelle*. Stuttgart 1998, blz. 96.

*13 GA 258, 1981, blz 171. Als voorbeeld vonden gedurende de tweede wereldoorlog vier jaar lang geen bijeenkomsten van het bestuur plaats, van 1943 tot 1945 werden in het Goetheanum geen klassenuren gehouden. Dit terwijl het werk van de hogeschool op andere plaatsen doorging.

*14 „*De mens kan het geloof hebben dat een bepaalde beweegreden hem tot een handeling leidt; in waarheid is deze beweegreden slechts het bewuste masker voor een onbewust blijvend...*“ Rudolf Steiner, GA 35, blz 349f: „*Die Chymische Hochzeit des Christian Rosenkreutz*“.

*15 GA 260a, 1987, blz 235.

*16 Meerdere malen GA 258, bijzonder dikwijls in GA 259 onder andere ter sprake gebracht.

*17 Emanuel Zeylmans: *Wer war Ita Wegman*, deel III, blz. 435.

*18 Daarmee is niet gezegd dat niet in ieder afzonderlijk individu en in groepen impulsen van de Kerstconferentie levend werkzaam kunnen zijn en verzorgd kunnen worden. Bedoeld is hier het terrein van de ontplooiing van de Algemene Antroposofische Vereniging, waarvan de ledenaantallen nog steeds dalen. Ook indien de Algemene Antroposofische Vereniging niet met de tijdens de kersttijd van 1923/1924 door Rudolf Steiner opnieuw gestichte Antroposofische Vereniging identiek zou zijn, kunnen wij inderdaad toch daar naar toewerken zoveel mogelijk van de impulsen van de Kerstconferentie in haar te verwerklijken!

*19 GA 260a, 1987, blz 445.

*20 „*Ein Nachrichtenblatt*“, nr 22, 30-10-2017, Bijdragen van Marijcke van Hasselt en Thomas Heck.

*21 Het is van zelf sprekend dat Ita Wegman en Elisabeth Vreede fysiek niet met terugwerkende kracht opnieuw als bestuurslid geïnstalleerd kunnen worden. Heel goed kan echter het besluit worden opgeheven, dat vergelijkbaar is met een foutief vonnis.

*22 Hier wordt niet over het hoofd gezien dat nog verder gebeurd onrecht in de geschiedenis van de Algemene Antroposofische Vereniging een verwerking behoeft

*23 Dit heeft betrekking op de tijdens de Algemene Ledenvergadering van 2017 geuite bedenkingen die inmiddels bleken niet relevant te zijn. Zie hier ook voetnoot 20.

*24 Zeker zullen ook mensen, die tot de uitgesloten stromingen behoren, de weg naar de antroposofie en naar de Algemene Antroposofische Vereniging desalniettemin gevonden hebben. In 't bijzonder begon vanaf de jaren 1970 ook het leven binnen de Algemene Antroposofische Vereniging opnieuw sterker op te bloeien. Echter blijft het weer invoegen van deze stromingen als bewust genomen verenigingsdaad nog uit.

Literatuuropgave (een selectie)

Een systematische beschrijving zowel van de aan dit Initiatief ten grondslag liggende historische gebeurtenissen als ook van de geschiedenis van de Algemene Antroposofische Vereniging in totaal bestaat niet. In zoverre is men op verschillende bronnen aangewezen, die hier niet allemaal in een lijst kunnen worden opgesomd. Als een instap kan in't bijzonder deel 3 van de documentatie van J. Emanuel Zeylmans van Emmichoven worden aanbevolen, die ook belangrijke historische geschriften bevat, idem dito het vermelde „*Denkschrift*” van 1935. Lorenzo Ravagli is op het internet begonnen een zeer omvangrijk overzicht op te stellen die echter helaas (nog?) niet in drukvorm beschikbaar is, maar voor studie zeer aanbevolen kan worden. www.anthroblog.anthroweb.info.

-Deventer, Madeleine P. van und Knottenbelt Elisabeth (Hg): „*Elisabeth Vreede. Ein Lebensbild*“, Dornach 1976. (uitverkocht)

-„Kirchner Bockholt, Margarete und Kirchner, Erich: „*Die Menschheitsaufgabe Rudolf Steiners und Ita Wegman*“, Dornach 1985. (uitverkocht)

-Kolisko, Lilly: „*Eugen Kolisko Ein Lebensbild*“. Privatdruck 1961, uitverkocht, als PDF te verkrijgen onder: www.koliskoarchive.com.

-Mitteilungen aus dem anthroposophischen Leben in der Schweiz, „*Sonderhefte zu den Persönlichkeiten des Urvorstandes*“, te bestellen bij het secretariaat van de Algemene Antroposofische Vereniging in Zwitserland, Ober Zielweg 60, Ch-4143 Dornach, E-Mail: info@anthroposophie.ch.

-Prokofieff, Sergei: „*Menschen mögen es hören*“, Stuttgart 2002.

-Selg, Peter: „*Die letzten drei Jahre. Ita Wegman in Ascona*” 1940-1943, Dornach 2004.

-Selg, Peter: „*Die Rehabilitierung Ita Wegmans*“, 3 Bände, Arlesheim voraussichtlich Weihnachten 2017

-Selg, Peter: „*Elisabeth Vreede*“ 1879-1943, Arlesheim 2009.

- Selg, Peter: „*Geistiger Widerstand und Überwindung. Ita Wegman 1933-1935*“, Dornach 2005.

- Selg, Peter: „*„Ich bin für Fortschreiten“. Ita Wegman und die Medizinische Sektion*“, Dornach 2004.

- Selg, Peter: „*Ich bleibe bei Ihnen*“ *Rudolf Steiner und Ita Wegman*“, Stuttgart 2007.

- Selg, Peter / Desaulles, Marc (Hg): „*Die Anthroposophische Gesellschaft, Beiträge zum Verständnis und zum Weiterwirken der Weinachtstagung*“ Band 3, Arlesheim 2016.

-Wegman, Ita / Selg, Peter (Hg): „*Erinnerung an Rudolf Steiner*“, Arlesheim 2011.

-Weirauch, Wolfgang / Selg, Peter (Hg): „*Ita Wegman und die Anthroposophie: Ein Gespräch mit Emanuel Zeylmans*, „*Flensburger Hefte*“, Sonderheft Nr. 17, 1996.

-Zeylmans van Emmichoven, J. Emanuel: „*Wer war Ita Wegman - Eine Documentation*“, 3 delen, Dornach 2013-15. In deel 3 is het „*Denkschrift*” in zijn geheel opgenomen evenals geschriften van L. Polzer Hoditz, H. Poppelbaum, O. Schmiedel, M. Röschl, E. Vreede en F.W. Zeylmans van Emmichoven.

- Zeylmans van Emmichoven, J. Emanuel: „*Die Erkräftung des Herzens: Eine Mysterienschulung der Gegenwart*“, Arlesheim 2011.